

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 75ο • ΤΟΜΟΣ 149ος • ΤΕΥΧΟΣ 1730 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2001

ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ	Ποήματα
ΛΟΠΕ ΔΕ ΒΕΓΑ	Σονέτο τῆς στιγμῆς – Μτφρ.: Κώστας Κουτσουρέλης
Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ	Ἡ κάλσα τῆς Νάενας καί τό τσουράπι τοῦ Μπουκέτου
ΙΛΙΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ- SANGMEISTER	«Τόνε στείλανε σ' ἓνα γερμανικό πανεπιστήμιο καί καλό κατευόδι»: Ὁ Ψυχάρης στή Βόννη
ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΩΜΑΝΟΣ	Τό σκυλόδεντρο (διήγημα)
ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ	Ποήματα

ΕΥΣΤΟΧΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΤΟΧΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ	Τά πάθη μας, τά λάθη μας
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	Τό παιχνίδι τῆς μακρᾶς διάρκειας
ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ	Κριτικές ἐλευθερίες στόν Σεφέρη καί στόν Ἐλύτη
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ	Ὁ Ἄντρέας Καραντώνης ὡς κριτικός τῆς ποίησης: Θέσεις καί ἀντιθέσεις
ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ	Ἡθογραφίας ἐγκώμιον ἢ ἠθογραφίας καταδίκη; Ἱστορικά ἐνός ἀμφιλεγόμενου εἶδους καί ἐνός πολυπαθοῦς ὄρου
ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΤΖΙΑ	Πῶς ἡ πεζογραφική γενιά τοῦ '30 ὑποδέχθηκε τή μεταπολεμική πεζογραφία
ΜΑΡΙΑ ΡΩΤΑ	Ὁ λημονημένος κριτικός Δ. Ζαχαριάδης

Θησαυρίσματα

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ	Ἐνα γράμμα τοῦ Ψυχάρη στά 1928
------------	--------------------------------

Μηνολόγιο

ΒΑΣΙΛΗΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ • ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ • ΑΡΗΣ ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ • ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΝΤΟΣ •
Τ. Ν. ΗΛΙΟΥΔΗΣ • Ε. Α. ΚΟΚΟΛΗΣ • ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΥΛΟΥ • ΗΛΙΑΣ ΚΑΝΕΛΛΗΣ • ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ •
ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ • ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Ἰανουάριος 2001

Γιῶργος Ἀράγης

Ὁ Ἀντρέας Καραντώνης ὡς κριτικός
τῆς ποίησης: Θέσεις καί ἀντιθέσεις

Τά κριτικά κείμενα τοῦ Καραντώνη, πού ἀφοροῦν τήν ποίηση, χαρακτηρίζονται ἀπό ὀρισμένες γενικές θέσεις καί ἀντιθέσεις. Ἀπό τίς πρῶτες προέχει ἡ ἀπόλυτη ἀποδοχή τοῦ Παλαμᾶ ὡς ποιητῆ πρώτου μεγέθους, ἡ ἀξία τῆς δημοτικῆς ὡς ποιητικῆς καί γενικότερα λογοτεχνικῆς γλώσσας, ἡ ἰδεαλιστική ἐκδοχή τῆς ποίησης, ὁ ἑλληνισμός καί ἡ ἑλληνικότητα, ἡ «καθαρή ποίηση», ὁ ὑπερρεαλισμός, καί ἀπό τούς νεωτερικούς ποιητές ὁ Σεφέρης καί ὁ Ἐλύτης, κι ὕστερα ἀπό αὐτούς ὁ Ἐμπεirikός, ὁ Ἐγγονόπουλος καί ὁ Γιάτσος. Ἀπό τίς δεύτερες προέχει ἡ ἀπόλυτη ἄρνηση τῆς καθαρεύουσας ὡς ποιητικῆς γλώσσας, ἡ ἄρνηση τῆς συνέχειας τοῦ Καρυωτάκη, τοῦ καρυωτακισμοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ ἢ ρεαλιστικοῦ περιεχομένου τῆς ποίησης καί ἡ σχετική ἄρνηση ὅλης τῆς, μετά τούς ποιητές τοῦ '30, νεότερης ποιητικῆς παραγωγῆς. Στό μεταξύ ὑπάρχουν πολλά ἄλλα ἐπιμέρους στοιχεῖα τά ὁποῖα συμμετέχουν στή σύνθεση τῆς ὅλης εἰκόνας πού παρουσιάζει ὁ κριτικός καί τό ἔργο του.

Ἀναφορικά μέ τόν Παλαμᾶ θά περιοριστῶ ἐδῶ σέ λίγα ἐνδεικτικά στοιχεῖα. Ὁ Καραντώνης τοῦ ἀποδίδει τό χαρακτήρα τοῦ κλασικοῦ. Γράφει:

Καί μέ τήν ποίησή του τήν ἴδια καί μέσα ἀπό τήν ποίησή του, καί τό πλατύτερο λογοτεχνικό καί πνευματικό του ἔργο, ὁ Παλαμᾶς ὀλοκληρώνει ἕναν τύπο συγγραφέα «κλασσικοῦ», τοῦ μεγαλύτερου καί τοῦ πληρέστερου «κλασσικοῦ» τῆς Νέας Ἑλλάδας.¹

Ἐπίσης, συγκριτικά μέ τόν Σολωμό, τόν Κάλβο, τόν Καβάφη καί τόν Σικελιανό, δίνει στόν Παλαμᾶ «θέση κεντρική» ἡ ὁποία

Ὁ Γιῶργος Ἀράγης γεννήθηκε τό 1936 στό Μεγάλο Περιστέρι Ἰωαννίνων. Τελευταῖο βιβλίο του: *Προσεγγίσεις (κριτικές μελέτες)*, Πατάκης, Ἀθήνα 1997.

¹ Ἀντρέας Καραντώνης, *Κωστής Παλαμᾶς (ἀπό τή ζωή καί τό ἔργο του)*, Νικόδημος, Ἀθήνα χ.χ., σ. 345.

τοῦ δίνει κι ὅλας ἓνα ὕφος, ἓνα προνόμιο, ἓνα δικαίωμα ὑπεροχῆς. Ἀσφαλῶς, δέν εἶναι ὅλη ἡ ὑπεροχή –στὸν κόσμον τὸν ποιητικὸ πού τό κράμα τῆς ψυχῆς καί τοῦ νοῦ παραμένει πάντα ἀπροσδιόριστο, ἡ «ἀπόλυτη ὑπεροχή» δέ μπορεί εὐκολά νά νοηθεῖ— ὅμως ὅπωςδήποτε εἶναι μιά σταθερή ὑπεροχή, πού σέ ὅσα καί σ' ὅποια στοιχεῖα κι ἂν τήν ἀναλύσουμε, θά βροῦμε πῶς ἡ καθαρὴ ποίηση περιέχει τά περισσότερα.²

Ἐξάλλου, ὡς πρὸς τήν ἐξέλιξη τῆς παλαμικῆς ποίησης, θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ διέτρεξε ὅλα, ἢ σχεδόν, τά στάδια στά ὁποῖα στάθμευσε ἡ νεοελληνικὴ ποίηση τὸν 19ο καί τὸν 20ό αἰῶνα: τὸν ρομαντισμό, τὸν παρνασσοτισμό, τὸν συμβολισμό καί, μέ τό ποίημα οἱ «Χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης», τὸν ὑπερρεαλισμό.³ Αὐτές τίς ἀπόψεις γιά τὸν Παλαμᾶ ὁ Καραντώνης τίς διατύπωσε τῆ δεκαετία τοῦ '50, σέ ὠριμὴ δηλαδή ἡλικία, ὅταν ἤδη τό ποιητικὸ ἄστρο τοῦ Παλαμᾶ ἔχανε σταθερά τὴ λάμψη του.

Τό 1931 κυκλοφόρησε τό βιβλίον τοῦ Καραντώνη *Ὁ ποιητὴς Γιώργος Σεφέρης*. Εἶναι ἀδύνατο νά μιλήσει κανεὶς γι' αὐτό τό βιβλίον χωρὶς νά ὑπολογίσει τὴ συμμετοχὴ τοῦ Κατσιμπαλή. Τά στοιχεῖα πού ἔφερε στό φῶς ἡ ἀλληλογραφία Κατσιμπαλή-Σεφέρη, ἐκείνης τῆς χρονιάς, φανερόνουν ὅτι τό βιβλίον αὐτό γράφτηκε μᾶλλον καθ' ὑπαγόρευση. Θυμίζω μερικά σημεῖα. Κατσιμπαλῆς πρὸς Σεφέρη, πού βρισκόταν τότε στό Λονδίνο:

Τὴ μελέτη τοῦ Καραντώνη κατάρθεσα τὴν περασμένη Παρασκευὴ στοῦ Καραγαδούρη, καί περιμένω ἀπὸ στιγμὴ σέ στιγμὴ νά μοῦ στείλει δοκίμια. Ἔτσι δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμία σου –καί δική μου– νά τὴν ξανάβλεpes καί νά τὴν ξανασυζητούσαμε ἔστω καί ἀλληλογραφικῶς. Τὴ διάβασα προσεχτικᾶ πέντε ὁλόκληρες φορές προτοῦ τὴ δώσω στό τυπογραφεῖο, καί ἐπέφερα μερικές σημαντικὲς ἀλλαγές. Π.χ. πέταξα τίς τέσσερις ἐκεῖνες ἀμφισβητήσιμες σελίδες πού φλυαροῦσαν γι' ἄδολη ποίηση, περιεῖχαν ἐπιφυλάξεις, μιλοῦσαν γιά «κλειστὲς πόρτες» τοῦ Μαιτερλικ κ.λπ. κι ἔβαλα τὸν Κ[αραντώνη] νά γράψει μιά-δύο νέες γιά τὴ σύνδεση τῆς συνέχειας, κάπως πιό μετρημένες. Ὑστερα ἔβγαλα μιά ἄλλη σελίδα πού χτυποῦσε εἰδικῶς τὸν Παράσχο, γερὰ βέβαια, μὰ δέν ἔστικε.⁴

² Ὁ.π., σ. 352.

³ Ἀντρέας Καραντώνης, *Εἰσαγωγή στὴ νεώτερη ποίηση*, Δίφρος, Ἀθήνα 1958, σ. 112-131.

⁴ «Ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία Γ. Κ. Κατσιμπαλή-Γιώργου Σεφέρη», παρ-

Ἀργότερα, σέ ἄλλο γράμμα ἐπίσης τοῦ Κατσίμπαλη πρὸς τὸν Σεφέρη:

Ἡ μελέτη τοῦ Καραντώνη ξεπέρασε καί τὸ ἑβδομο τυπογραφικό, μέ τάσεις νά ξεπεράσει κι αὐτό τὸ ὄγδοο – ἴσως καί παραπάνω! Σωστό βιβλίο 140-150 σελίδων. Ἡ αἰτία: τὸν ἐκούρδισα νά προσθέσει ἕνα κεφάλαιο ἀκόμα γιὰ τὸ στίχο, ἕνα ἄλλο γιὰ τίς εἰκόνες, τὰ σύμβολα κ.λπ.⁵

Καί σέ πιό ὕστερο γράμμα τοῦ ἴδιου:

Οὐφ! Τέλειωσε πιά κι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση [ἐννοεῖ τοῦ βιβλίου]. Δέν μπορεῖς νά φανταστεῖς τί βραχνάς μοῦ εἶχε καταστήσει. Μέ βασάνισε ἕξι ὀλόκληρους μῆνες! [...] Τὴν τελευταία στιγμή (κι ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τριῶν ὀλόκληρων ἐβδομάδων) ἀναγκάστηκα νά κόψω τὴν 40σέλιδη κριτικὴ τῆς κριτικῆς τοῦ Καραντώνη. Δέν ἦταν ἐκεῖνο πού ἔπρεπε νά εἶναι.⁶

Θά ἤθελα νά προσθέσω ἀκόμα πὼς ἡ γνώμη πού ἐκφράζει στὴ συγκεκριμένη ἀλληλογραφία ὁ Κατσίμπαλης γιὰ τὴ Στροφή, ὅτι δηλαδή ὁ «Ἐρωτικός λόγος» εἶναι τὸ ἐπίτευγμα τῆς Στροφῆς καί δείχνει τὸ δρόμο πού θά πρέπει νά ἀκολουθήσει ὁ Σεφέρης στό μέλλον, εἶναι ἴδια ἀκριβῶς μέ ἐκείνη τοῦ Καραντώνη στό βιβλίο. Ὑπάρχουν ἐπιπλέον σημεῖα σέ αὐτὴν τὴν ἀλληλογραφία πού δείχνουν τὸν καθοδηγητικὸ ρόλο τοῦ Κατσίμπαλη, στὰ ὁποῖα δέν θά ἐπιμείνω οὔτε θά κάνω σχόλια. Πάντως ἡ πορεία τοῦ Σεφέρη δέν ἐπαλήθευσε τὴ θέση τῶν Κατσίμπαλη-Καραντώνη γιὰ τὴ μελλοντικὴ συνέχεια τοῦ «Ἐρωτικοῦ λόγου». Τὸ *Μυθιστόρημα* κινήθηκε πρὸς ἄλλη κατεύθυνση.

Ἐκτοτε ὁ Καραντώνης ἐπανῆλθε ἐπανειλημμένα στό ἔργο τοῦ Σεφέρη. Τὸ 1936 ἔγραψε γιὰ τὸ *Μυθιστόρημα*, τὸ 1950 γιὰ τίς ἐπόμενες συλλογές μέχρι καί τὴν «Κίχλη», τὸ 1956 γιὰ τὸ *Ἡμερολόγιο Καταστρώματος, Γ'*, ἐνῶ τὸ 1947 ἔγραψε τὴν «Εἰσηγητικὴ ἔκθεση» γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ Ἐπάθλου Παλαμᾶ στὸν ποιητὴ καί τὸ 1963 ἀναφέρθηκε στό βραβεῖο Νόμπελ πού δόθηκε στὸν Σεφέρη. Σέ ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα, ἀπὸ τὸ πρῶτο ὡς τὸ τελευταῖο, ἡ θέση τοῦ κριτικοῦ εἶναι ὅτι τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη, ὡς μορφή καί περιεχόμενο, ἀποτελεῖ τομὴ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση, τὴν ὁποία ἀνανεώνει κατὰ

σίαση καί σημειώσεις Γ. Π. Σαββίδης, *Νέα Ἐστία*, τόμ. 108, τχ. 1278, 1 Ὀκτωβρίου 1980.

⁵ Ὁ.π.

⁶ Ὁ.π.

τρόπο ρηξικέλευθο. Ὡς μορφή γιατί υιοθετεῖ τόν «Ποιητικό Δημοτικισμό», ἔχει λόγο πειθαρχημένο καί λιτό, καταργεῖ τό θέμα καί καθιερώνει τόν ἐλεύθερο στίχο σύμφωνα μέ τόν εὐρωπαϊκό μοντερνισμό. Ὡς περιεχόμενο κυρίως γιατί ἐνσαρκώνει τό δράμα τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, τόν «ἐλληνισμό» καί τήν «ἐλληνικότητα» μέσα ἀπό τίς ἐλληνικές παραδόσεις. Τί εἶναι ἀκριβῶς αὐτές οἱ ἐλληνικές παραδόσεις; Ὅπως λέει ὁ Καραντώνης,

Ἕνα σύνολο ἀπό μυθολογικές, ἱστορικές, θρησκευτικές, φυλετικές, λογοτεχνικές καί γλωσσικές ἀξίες, πού ὅλες μαζί δίνουν μιά διαρκή καί ζωντανή ὑπόσταση στήν ἰδέα τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὁ ἐλληνισμός εἶναι ἕνας, οἱ ἐκδηλώσεις του ἄπειρες. Αὐτές οἱ ἀξίες μᾶς γίνονται κάθε τόσο συνείδηση καί κατηγορηματικές προσταγές καί αἰσθητικοί νόμοι καί ἐνστικτα καί συνήθειες καί τρόποι ζωῆς καί στοιχεῖα γιά βιοθεωρία καί πολιτική δράση καί κριτική. Κοντολογίς, μοχλοί καί ὕλικά καί ἰδανικά τῶν πολιτιστικῶν μας ἐξορμήσεων ἢ τῶν ἱστορικῶν μας στάσεων καί πράξεων.⁷

Ὁ Σεφέρης λοιπόν εἶναι ὁ ρηξικέλευθος ἀνανεωτής τῆς νεοελληνικῆς ποίησης μέ τό ἔργο του τῆς δεκαετίας τοῦ '30 καί τό μεταγενέστερο. Ὅταν ὑποστηρίζεται ἡ ἀποψη αὐτή, σιωπηλά ἢ ρητά, βγαίνουν ἀπό τό λογαριασμό ἢ ὑποβαθμίζονται ὀρισμένα δεδομένα. Τά κυριότερα ἀπό αὐτά εἶναι, πρῶτα, ὅτι παραγνωρίζεται ἡ νεωτερική ὄντοτητα τοῦ καθαφικῶ ἔργου. Ἐπειτα, ὅτι πετιέται, μέ σκαιό μάλιστα τρόπο, ὁ Μελαγχρινός στόν Καυιάδα τῆς εὐτέλειας. Τρίτο, ὅτι ἀποσιωπᾶται παντελῶς τό ἀνανεωτικό ἀνοιγμα τοῦ Παπατσώνη, τό ὅποιο εἶχε προηγηθεῖ. Καί τέλος, ὅτι «βολεύεται» ὁ Καρυωτάκης. Ὁ τελευταῖος βολεύεται μέ δύο τρόπους. Ἀπό τό ἕνα μέρος καταδικάζεται σέ αἰώνια ἀδράνεια, ἔτσι ὥστε τό ἔργο του νά μήν ἔχει κανένα μέλλον. Μέ αὐτό τό πνεῦμα τό συνδέει ὁ κριτικός μέ τούς καρυωτακικούς ποιητές, πού μένουν στά «σχηματικά γνωρίσματα» τῆς ποίησης τοῦ Καρυωτάκη, ἡ ὅποια «χρεωκόπησε καί σάν κοινωνική ἀντίληψη καί σάν ἀτομική φιλοσοφία καί σάν ἠθική καί σάν αἰσθητική».⁸ «Ὁ Καρυωτάκης», θά σημειώσῃ ἐπιγραμματικά στό ἐπόμενο βιβλίο του, *Εἰσαγωγή στή νεώτερη ποίηση*, «καί σά διάθεση καί σά μορφή ἦταν

⁷ Ἀντρέας Καραντώνης, *Ὁ ποιητής Γιώργος Σεφέρης*, Γαλαξίας, Ἀθήνα 1963, σ. 166-167.

⁸ Ἀντρέας Καραντώνης, «Ἡ ἐπίδραση τοῦ Καρυωτάκη στούς νέους», περ. *Τά Νέα Γράμματα*, τχ. 9, Σεπτέμβρης 1935, σ. 479.

ένα τέλος, δέν ἦταν μιά ἀρχή».⁹ Ἀπό τό ἄλλο μέρος, γιά νά ἀπαγκιστρωθεῖ ἡ ἀπαισιοδοξία τοῦ Σεφέρη ἀπό ἐκείνη τοῦ Καρυωτάκη, χρησιμοποιεῖται ὡς προκάλυμμα ὁ καρυωτακισμός. «Στήν ἀόριστη», γράφει ὁ Καραντώνης, «κι ἐντελῶς ὑποκειμενική ἀπαισιοδοξία τῶν νέων μας ποιητῶν ὁ Σεφέρης ἀντιτάσσει μιά ἀντικειμενική καί καθαρά ἐλληνική ἀπαισιοδοξία».¹⁰ Καί παρακάτω:

Κι ὅμως ἡ συνειδητή αὐτή ἀπαισιοδοξία, πού πλημμυρίζει ἀσφυκτικά τά ὅρια τοῦ ἀπόλυτου καί ἀπειλεῖ νά τά σπάσει, δέν ὑπάρχει φόβος νά μᾶς μεταδώσει τή διαβρωτική νοσηρότητα καί τή μούχλα τοῦ Καρυωτακισμοῦ. Κατά βάθος εἶναι ἡ ἀπαισιοδοξία ἐνός γεροῦ ὄργανισμοῦ πού δέ φοβᾶται νά ψηλαφήσει τήν ἀρρώστια του. Ἐπειτα, εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, ἀποτελεῖ μόνιμη πραγματικότητα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, προκαλώντας συχνά βίαιες ἀντιδράσεις πού γεννοῦνε τίς μεγάλες ἐποχές καί τά μεγάλα ἔργα καί καθρεφτίζεται σ' ὀλόκληρη τή λογοτεχνία μας, ἀπό τά δημοτικά τραγούδια ὡς τήν ὑπερσυνειδητή τέχνη τοῦ Σεφέρη, πού σ' αὐτόν ἔλαχε νά τήν αἰσθητοποιήσει ποιητικά καί νά τήν ἀνυψώσει σέ ἀντικειμενική θεωρία ζωῆς.¹¹

Ἐδῶ σηκώνει νά γίνουν λίγα σχόλια. Τά περί «ὑποκειμενικῆς» καί «ἀντικειμενικῆς» ἀπαισιοδοξίας νομίζω πώς δέν εἶναι συζητήσιμα. Τά περί «διαβρωτικῆς νοσηρότητας» ὡστόσο καί «ἀπαισιοδοξίας ἐνός γεροῦ ὄργανισμοῦ», ἀπό τό ἕνα μέρος βάζουν ἀφέντη καί κριτή τῆς ποίησης τήν ψυχολογία, καί ἀπό τό ἄλλο δείχνουν πώς ὁ κριτικός εἶχε μιά μᾶλλον προσκοπική ἀντίληψη γιά τήν ἀλκή τῆς τέχνης. Τό χειρότερο πάντως ἀμάρτημα εἶναι ὅτι ἀντιπαράθετε στόν Σεφέρη τόν καρυωτακισμό καί ὄχι τόν ἴδιο τόν Καρυωτάκη. Ὅσο γιά τήν ἐτυμολογία ὅτι ὁ «Καρυωτάκης ἦταν ἕνα τέλος», ὁ χρόνος ἔδειξε ἀκριδῶς τό ἀντίθετο: οἱ μεταγενέστερες ποιητικές γενιές ἐπικύρωσαν περιλαμπρα τή διάρκεια καί τή γονιμότητα τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου, πού ἔτσι δέν ἦταν ἕνα τέλος ἀλλά μιά ἐξαιρετικῆς σημασίας ἀρχή.

Ἀναφορικά μέ τό ἴδιο τό ἔργο τοῦ Σεφέρη θά ἤθελα νά σημειώσω μιά ἐνδεικτική λεπτομέρεια. Ὁ Καραντώνης ἀφιερώνει λίγες σειρές στό ποίημα «Τελευταῖος σταθμός», ἐνῶ, ἀμέσως μετά, εἴκοσι σελίδες στήν «Κίχλη». Γεγονός πού ὑποδηλώνει τόν ἔμμοιο ἰδεαλισμό του. Ἐναν

⁹ Ἀντρέας Καραντώνης, *Εἰσαγωγή στή νεώτερη ποίηση*, ὁ.π., σ. 144.

¹⁰ Ἀντρέας Καραντώνης, *Ὁ ποιητής Γιώργος Σεφέρης*, ὁ.π., σ. 109.

¹¹ Ὁ.π., σ. 125.

ιδεαλισμό ὁ ὁποῖος, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, τὸν ὀδήγησε συχνά σέ λαθεμένες ἐκτιμήσεις. Ὁ «Τελευταῖος σταθμός», ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα ποιήματα τοῦ Σεφέρη, ἔχει σαφῶς ρεαλιστικὴ ἀπόκλιση, ἀγγίζοντας τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ κατάσταση καὶ θυμίζοντας ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ τὸν Καρυωτάκη. Ἔτσι, ἔπεφτε ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκεῖο ὀπτικὸ πεδίο τοῦ κριτικοῦ, πού εἶδε τὸ ποίημα ψυχρὰ καὶ τὸ ἐρμήνευε σάν προῖον κακῆς ἐπίδρασης τοῦ ξένου περιβάλλοντος στὸν ποιητὴ!

Τὸ βιβλίο του *Εἰσαγωγή στὴ νεώτερη ποίηση* (1958) ἀναφέρεται στὶς ἀνανεωτικὲς τάσεις πού ἐμφανίστηκαν στὴ γαλλόφωνη ποίηση ἀπὸ τὰ μισὰ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ, καθὼς καὶ στὴν ἀνταπόκριση πού βρῆκαν αὐτές στὴ δική μας ποίηση, μαζί μὲ τὴν ἀπήχηση πού εἶχε τὸ ἔργο τοῦ Ἐλιοτ καὶ τοῦ Πάουντ. Μετὰ λοιπὸν ἀπὸ μιὰ κατατοπιστικὴ περιδιάβαση στὰ ξένα ἀνανεωτικὰ κινήματα περνάει στὰ δικά μας, ὅπου μιλάει γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ συμβολισμοῦ, ἐκθειάζει τὸ ἐξελικτικὸ δαμόνιο τοῦ Παλαμᾶ, θάβει, ἢ σχεδὸν, τοὺς ποιητὲς τοῦ '20 πλὴν τοῦ Καρυωτάκη, ἀφιερώνει τρεῖς ἀμήχανες σελίδες στὸν Καβάφη καὶ στὰ τρία τελευταῖα κεφάλαια καταπιάνεται μὲ τοὺς ποιητὲς τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Στὸν Σεφέρη ἀφιερώνει ὀλόκληρο κεφάλαιο, ἐπανερχόμενος στὰ γνωστά. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο περιλαμβάνει τοὺς Ἐμπειρικό, Ἐλύτη, Ἐγγονόπουλο, Γκάτσο. Σέ αὐτὸ δείχνει τὴν εὐνοία του γιὰ τὸν Ἐλύτη, ἀπορρίπτει τὴν Ἰψικάμινο τοῦ Ἐμπειρικοῦ, καθὼς καὶ τὴ ροπὴ του πρὸς τὴν καθαρῆ, ἐνῶ σχετικὰ μὲ τοὺς ἄλλους δύο μιλάει πιὸ συμπαθητικὰ γιὰ τὸν Γκάτσο. Στὸ τελευταῖο καὶ συντομότερο κεφάλαιο ἀναφέρεται στοὺς Σαραντάρη, Δρίβα, Ἀντωνίου.

Ὁ προσδιορισμὸς «νεώτερη» (ποίηση) δέν εἶναι τόσο εἰδικός, ὥστε νά ἀποκλείει ἄλλους ποιητὲς συνομηλίκους μὲ τοὺς παραπάνω. Ἔτσι, κάνει ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὸ βιβλίο ποιητὲς ὅπως ὁ Παπατσώνης, ὁ Ράντος, ὁ Ρίτσος, ὁ Βαφόπουλος, ἡ Καρέλλη κ.ἄ. Ἄλλωστε, καὶ ἂν ἀκόμα θεωρήσουμε ὅτι μὲ τὸ «νεώτερη» ὑπονοοῦσε νεωτερικὴ ἢ μοντερνιστικὴ ποίηση, πάλι ὁ Παπατσώνης καὶ ὁ Ράντος, ἂν ὄχι καὶ ὁ Βαφόπουλος, θά ἔπρεπε νά εἶχαν περιληφθεῖ στὸν τόμο αὐτό. Τὸν Παπατσώνη τὸν ἀναφέρει φευγαλέα ὡς συμβολιστὴ μαζί μὲ τοὺς ποιητὲς τοῦ '20, ἐνῶ τὸν Ράντο τὸν διαγράφει ὡς ἀτάλαντο. Ἐδῶ ἴσως πρέπει νά θυμίσω ἕνα κριτικὸ, μὰ προπαντὸς ἠθικὸ, ὀλισθήμα τοῦ Καραντώνη σχετικὰ μὲ τὸν Ράντο. Παραθέτω τὰ λόγια τοῦ Ἀλέξ. Ἀργυρίου:

Όμως στό περιοδικό *Ίδέα* τοῦ Σπ. Μελά καί τοῦ Γ. Θεοδοῦ, ἕνα λυσσαλέα ἀντικομμουνιστικό περιοδικό, κάτω ἀπό τόν τίτλο «Ἐλεύθερες γνώμες», δημοσιεύεται (Αὐγουστος 1933, τεῦχ. 8, σσ. 120-126) λίβελος τοῦ Ἀντρέα Καραντώνη μέ τίτλο «Ἕνας ὑπερμοντέρνος λόγιος». Πρόκειται γιά ἕνα βιτριολικό κείμενο, πού ἐπιπλέον ἀποκαλύπτει (βασιλεύοντας τοῦ Ἰδιωνύμου) σέ ποιόν ἀνήκουν τά ψευδώνυμα: Σπιέρος/Ράντος.¹²

(Τό κείμενο τοῦ Καραντώνη τό παραθέτει ὁ Ἀργυρίου στήν ἀνθολογία-γραμματολογία *Ἡ ἐλληνική ποίηση τοῦ Μεσοπολέμου*, τῶν ἐκδόσεων Σοκόλη.) Τόν Σαραντάρη τόν ἀναφέρει, ὅπως ἔχω πει, στό σύντομο τελευταῖο κεφάλαιο, μαζί μέ τόν Δρίβα καί τόν Ἀντωνίου. Ὁ Δρίβας καί ὁ Σαραντάρης, τόσο χρονολογικά ὅσο καί γραμματολογικά, προηγούνται ἀπό τούς Ἐμπεϊρίκο, Ἐλύτη, Ἐγγονόπουλο, Γκάτσο. Καί ὅπωςδῆποτε ὁ Σαραντάρης δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, ὡς ποιητικό μέγεθος, ἀμελητέα ποσότητα, ὥστε νά στριμώχεται ἔτσι μέ τόν Δρίβα καί τόν Ἀντωνίου, μέ τούς ὁποίους ἄλλωστε δέν ἔχει τίποτα κοινό. Κάτι ἀκόμα ἀπό τό ἴδιο βιβλίο. Ἀναφερόμενος στούς συμβολιστές τοῦ '20 («Φιλύρα, Μελαχρινό, Οὐράνη, Παπατσώνη, Καρυωτάκη, Λαπαθιώτη, Ἄγρα, Παπανικολάου»), ὁ Καραντώνης κάνει τήν ἀκόλουθη

γενική παρατήρηση: ὁ συμβολισμός τῶν ποιητῶν τοῦ δημοτικισμοῦ παραμένει βαθύτατα ἐλληνικός, ἐνῶ τῶν νεωτέρων [ἐννοεῖ τούς παραπάνω] προσπαθεῖ νά χειραφετηθεῖ ἀπό τά ἐλληνικά ἐνδιαφέροντα· φιλοδοξεῖ νά μοιάσει ἀπ' εὐθείας μέ τά πρότυπά του. Χάνοντας ὅμως τήν ἐπαφή του μέ τήν ἐλληνική πραγματικότητα, πέφτει συχνότατα σέ μίαν ἀναφομοίωτη μίμηση.¹³

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ παλαμισμός καί ὁ στενόχωρος ἰδεαλισμός τοῦ κριτικοῦ δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀντιληφθεῖ τή βιωματική προσγείωση στά καθέκαστα τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς πού πραγματοποιήσαν οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ποιητές τοῦ '20. Νά σημειωθεῖ πώς αὐτά λέγονται τό 1958.

Ἦστερα ἀπό τρία χρόνια, στό βιβλίο *Γύρω ἀπό τή σύγχρονη ἐλληνική ποίηση*, ὁ Καραντώνης ἀμφισβητεῖ γενικά τήν ἀξία τῶν μετα-

¹² Ἀλέξ. Ἀργυρίου, *Ὁ πρωτοποριακός καί τρισυπόστατος Νικήτας Ράντος*, Μ. Σπιέρος καί Νίκος Καλαμάρης, Ἐταιρεία Συγγραφέων, Ἀθήνα 1990, σ. 14.

¹³ Ἀντρέας Καραντώνης, *Εἰσαγωγή στή νεώτερη ποίηση*, ὅ.π., σ. 122.

πολεμικῶν ποιητῶν, ἀντιπαραθέτοντας σέ αὐτούς τόν Παλαμᾶ, τόν Καβάφη καί ἰδίως τήν ποιητική γενιά τοῦ '30. Τή γενιά τοῦ '30 ἔτσι ὅπως τήν παρουσίασε στό προηγούμενο βιβλίο του. (Μέ μιά μικρή ἐξαίρεση: τώρα ὡς «πρώτους ὑπερρεαλιστές» ἀναγνωρίζει «τόν Νικήτα Ράντο, τόν Ἀνδρέα Ἐμπειρίκο καί τόν Ἐγγονόπουλο».) Ὁ βασικός στόχος πάντως τοῦ κριτικοῦ εἶναι οἱ μεταπολεμικοὶ ποιητές. Ἐναντίον αὐτῶν στρέφεται καί μάλιστα μέ ὑποτιμητικό τρόπο. «Κουρασθήκαμε πιά», γράφει, «νά γυρεύουμε ἴχνη ταλέντων προσωπικότητων, νά ψαρεύουμε πού καί πού καμιά “μαριδούλα”, μέσα ἀπ' αὐτή τήν ἄμορφη μάζα τῶν ποιητικῶν κειμένων πού μᾶς προσφέρονται κάθε μέρα σέ ὀλοένα μεγαλύτερες ποσότητες καί δόσεις».¹⁴ Καί ἄλλοῦ παρακάτω:

Χρόνια τώρα, παραμένει [ἡ ποίηση] αἰσθητικά στάσιμη. Ἀπό τότε πού κόπηκε ἡ παράδοση καί ἡ συνέχεια τῶν ἀνανεωτικῶν ποιητικῶν κινήματων, ἄρχισε ἕνας καλλιτεχνικός ἐκφυλισμός τοῦ ποιητικοῦ μας λόγου, πού τοῦ χάκου οἱ νεώτεροι ποιητές μας, πᾶνε νά τόν ἀποκρύψουν κάτω ἀπό συνθήματα πού δέν ἔχουν σχέση μέ τήν τέχνη.¹⁵

Πηγαίνοντας ἕνα βῆμα παραπέρα, θεωρεῖ ὅτι δέν εἶναι κἂν σύγχρονη ἡ νέα ποίηση:

Ἀκόμα, κι ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης πού ἐξακολουθεῖ ν' ἀγαπᾶ, νά νιώθει τήν ποίηση σέ κάθε της ἐκδήλωση, καί νά τήν ἀναζητεῖ, βρίσκει στήν ποίηση τῶν νέων ἐκφρασμένο μέ συναρπαστικούς τρόπους, τό ἀπόσταγμα τῶν βιωμάτων πού δίνει ἡ σύγχρονη ζωή; Ἐμεῖς νομίζουμε ὄχι.¹⁶

Καί μέ τί λοιπόν καταγίνεται ἡ μεταπολεμική ποίηση; Μέ «τό ἄγχος τῆς ἐποχῆς», διατείνεται ὁ Καραντώνης. Ἡ ποίηση δηλαδή τοῦ Ἀναγνωστάκη, τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Κατσαροῦ, τοῦ Σαχτούρη, τοῦ Παπαδίτσα, τοῦ Καρούζου, τοῦ Λειβαδίτη κ.λπ. δέν ἐξέφραζε βιώματα τῆς σύγχρονης ζωῆς, ἀλλά «τό ἄγχος τῆς ἐποχῆς». Ζήτημα ὀπτικῆς γωνίας ἀσφαλῶς, ἀλλά καί κριτικῆς ὁσφρησης ὅπωςδήποτε.

Τά πράγματα διευκρινίζονται κάπως περισσότερο στό βιβλίο *Ἡ ποίησή μας μετά τόν Σεφέρη*, πού ἀπαρτίζεται ἀπό βιβλιοκρισίες. Ὁ

¹⁴ Ἀντρέας Καραντώνης, *Γύρω ἀπό τή σύγχρονη ἐλληνική ποίηση*, Φέξης, Ἀθήνα 1961, σ. 48.

¹⁵ Ὁ.π., σ. 56.

¹⁶ Ὁ.π., σ. 43.

συγκεκριμένος τώρα σχολιασμός τῶν ἔργων ἀφήνει νά φανεῖ καθαρά ἢ συγκαταβατική στάση τοῦ κριτικοῦ ἀπέναντι σέ παλαιότερους (τῆς γενιᾶς τοῦ '30 δηλαδή) καί σέ νεότερους ποιητές, οἱ ὅποιοι δέν ἀνταποκρίνονται στά πρότυπά του. Ἄς δοῦμε συνοπτικά, βγάζοντας ἀπό τό λογαριασμό τούς παλαιότερους, πῶς βλέπει τούς ποιητές τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς. Γενικά, θά ἔλεγα πῶς τούς ἀντιμετωπίζει σάν «μαριδοῦλες» ἢ μισές μερίδες. Κρίνοντας λ.χ. τή συλλογή Ὁ περίπατος τοῦ Σαχτούρη σημειώνει τά ἀκόλουθα:

Μιλώντας, κάποτε, γιά τή μεταπολεμική μας ποίηση, λέγαμε πῶς σήμερα δέν ἔχουμε ἰσχυρές, ἐπιβλητικές, μοναδικές ποιητικές προσωπικότητες, ἔχουμε ὅμως «ἀποχρώσεις ποιητικῶν ἀτομικότητων» κι ἀνάμεσα σ' αὐτές μερικές πολύ ἀξιόλογες. Μιά τέτοια ἀπόχρωση, μέ σταθερά καί γνήσια προσωπικά γνωρίσματα, εἶναι, κατά τή γνώμη μας, ὁ Μίλτος Σαχτούρης.¹⁷

Γιά τόν Καροῦζο εἶναι πιό γενναιόδωρος, γιατί εἶχε βρεῖ σέ αὐτόν «ἐκεῖνο πού ἔλειπε ἀπό πολλούς μεταπολεμικούς μας, καί ἀπό τή γενιά τοῦ '30 τό εἶχαν ὁ Σαραντάρης, ὁ Ἐλύτης, ὁ Ἀντωνίου καί ὁ προσήλυτος στή νέα ποίηση Δρίβας». Γιά τόν Σινόπουλο ἀποφαίνεται:

Παραμένει λοιπόν γιά τήν ὥρα ὁ Σινόπουλος, ἀνάμεσα στούς ὁμοτέχνους του, ὁ ποιητής τῆς «ἐρωτηματικῆς ἀγωνίας». Καί παραμένει μέ τρόπους ἐκφραστικούς καί στιχουργικούς ἀξιόλογους, ἄνετους, εὐρυθμοί, συχνά πλούσιοι. Μόνο... μόνο, πῶς αὐτά τά βιώματα νομίζουμε πῶς ἔχουνε ἐπικίνδυνα ἐξαντληθεῖ σ' ὅλες τίς σύγχρονες φιλολογίες. Δέν τούς μένει πιά πολύ ἀπόθεμα γιά νά μετουσιωθοῦν σέ ποίηση καί νά μᾶς δώσουν δηλαδή ἐκείνη τή βαθειά καί χαρμόσυνη ἐκπληξη τοῦ λόγου πού δέν εἶναι μόνο μαγικός λόγος, ἀλλά καί ἀποκάλυψη νέων συγκινήσεων προκλημένη ἀπό μία νέα συναισθηματική ἢ ἄλλη ἐρμηνεία τοῦ κόσμου.¹⁸

Μέ τήν ἴδια περίπτου συγκατάβαση μιλάει γιά τή Βακαλό:

Ἀπό τό 1954, ἡ Ἐλένη Βακαλό, μέ τό αὐτοτελές ποίημά της «Τό Δάσος», ἔχει ἀρχίσει νά σκάβει, νά χαράζει καί νά στρώνει ἕναν δικό της δρόμο, στόν ποιητικό χῶρο φυσικά. Δέν ξέρομε ἀκόμα [αὐτά λέγονται τό 1966] ἂν αὐτό πού λέμε «δρόμος», εἶναι στήν περίπτωση τῆς Βακαλό

¹⁷ Ἀντρέας Καραντώνης, Ἡ ποίησή μας μετά τόν Σεφέρη, Δωδώνη, Ἀθήνα 1976, σ. 309.

¹⁸ Ὁ.π., σ. 330.

σωστός δρόμος, μονοπάτι ἢ κάτι ἀκόμα πιο στενό – μιά χαρακιά, ἕνα αὐλάκι γιὰ νά ὁδοιπορεῖ μέ κάποιαν ἀσφάλεια, ἕνας καί μόνο ἄνθρωπος (ἢ ἴδια), ὅσο κι ἂν αὐτό τό τελευταῖο μᾶς φαίνεται μᾶλλον τό πιο πιθανό.¹⁹

Πολύ πιο θετικά ἀντιμετωπίζει τόν Ἀθανασούλη καί τόν Κότσιρα, χάρη στόν ἰδεαλιστικό τους προσανατολισμό. Γιὰ τόν Κατσαρό, τόν Ἀναγνωστάκη, τόν Ἀλεξάνδρου, τόν Νικολαΐδη, τόν Δούκαρη κ.ἄ. δέν λέει τίποτα, ἀπλῶς τούς παραλείπει. Στόν Παπαδίτσα ὡστόσο ἔχει ἀφιερῶσει ὀλόκληρο βιβλίο. Ὅχι ὅμως σέ ὅλο τό ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀλλά μόνο στήν *Ποίηση, 2*. Περιέργως ἐξαιρεῖ τήν *Ποίηση, 1*, πού θεωρεῖται ἡ πιο χοϊκή καί οὐσιαστική δουλειά τοῦ Παπαδίτσα, καί καταπιάνεται μέ τήν ὑπερρεαλιστική παλινδρόμηση τοῦ ποιητῆ στήν *Ποίηση, 2*. Πάντως οὔτε τόν Παπαδίτσα, μολονότι τόν ξεχωρίζει, τόν βγάζει ἀπό τό γενικό μέτρο πού ἔχει γιὰ τούς μεταπολεμικούς ποιητές. Στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου πού τοῦ ἀφιερῶνει, ἐξηγεῖ τή συγκυρία κάτω ἀπό τήν ὁποία γράφτηκε ἡ μελέτη του. Λέει:

Κρίνω σκόπιμη αὐτήν τήν ἐξήγηση καί γιὰ μένα τόν ἴδιο, καί γιὰ ὅσους, πιθανό, νά παραξενευτοῦν ἢ καί νά δυσφορήσουν ἂν τύχει νά τό διαβάσουν, ἐπειδή μπορεῖ νά νομίσουν πώς ἔτσι, στά καλά καθούμενα, φαίνεται νά ὑψώνεται ὑπερβολικά ἕνας ποιητής, πολύ καλός βέβαια, ναι πολύ καλός, ἀλλά ὄχι καί νά τοῦ ἀφιερῶσει κανεῖς ἕνα ὀλόκληρο βιβλίο. [...] Γιὰ τά πάντα μπορεῖ κανεῖς νά σέ ὑποψιαστεῖ. Μά δύσκολα μπορεῖ νά φανταστεῖ πώς ἡ ἀνία τῆς ποιητικῆς κοινοτοπίας μπορεῖ νά σέ κάνει νά γράψεις ἕνα ὀλόκληρο βιβλίο γιὰ ἕναν ποιητή, πού ὅ,τι κι ἂν γράφει, δέν ἀνήκει στήν κοινοτοπία.²⁰

Γιὰ τό βιβλίο τοῦ Καραντώνη πάνω στήν *Ποίηση, 2* τοῦ Παπαδίτσα θά εἶχε πολλά κανεῖς νά πεῖ, ἀλλά ἡ κλεψύδρα τέλειωσε.

Σύμφωνα μέ ὅσα προανέφερα, θά ἔλεγα μέ δυό λόγια συμπερασματικά ὅτι ὁ Καραντώνης ὡς κριτικός εἶχε ἐμμονές πού καθορίζονταν ἀπό τά πρότυπά του καί τόν συναφή ἰδεαλισμό του ὡς πρὸς τό ποιητικό δέον. Εἶχε συνεπῶς στενό ἀντιληπτικό πεδίο, ἀπό τό ὁποῖο δέν τόν βοήθοῦσε τό τάλαντό του νά ξεπεράσει τά ὄριά του. Ἔτσι,

¹⁹ Ὁ.π., σ. 38.

²⁰ Ἀντρέας Καραντώνης, *Προσωπικό (Μέ τήν «Ποίηση, 2» τοῦ Παπαδίτσα)*, Δωδώνη, Ἀθήνα 1976, σ. 11.

αδίκησε τόσο τούς ποιητές για τούς οποίους μίλησε έγκωμιαστικά όσο και τούς ποιητές για τούς οποίους μίλησε ύποτιμητικά. Είχε επίσης τήν τάση νά κρίνει μέ θέσεις και αντίθεσεις: όταν ήθελε λ.χ. νά εξάρει έναν ποιητή ή μιά τάση, τό έκανε κατηγορώντας ό,τι θεωρούσε παράλληλα άστοχο. Και τό αντίστροφο. Κατά τρόπο μάλιστα πού θά έλεγε κανείς ότι στό βάθος λάνθανε κάτι τό αυταρχικό στό κριτικό του πνεῦμα.

